

Geachte aanwezigen,

Mij is verzocht om u vandaag enkele gedachten over taal en beeld toe te vertrouwen en daarvoor neem ik u om te beginnen mee naar het jaar 1997. De economie floreerde, het belang van kunst werd door iedereen onderkend, ogenschijnlijk was het leven een groot feest, maar ik zat in de put. Want ik was vijftien en als enige van mijn klas nog niet bezig met de groeispurt, wat mij naast kort ook eenzaam maakte. Ik viel door mijn geringe omvang een beetje buiten de groep en als dat gebeurt als middelbaar scholier, houd je tijd over. Je zag er nog te jong uit om de discotheek binnen te komen en je leeftijdsgenoten werden liever niet met je geassocieerd want straks dacht men nog dat ze met brugklassers omgingen. Als gevolg van mijn verticale beperking, die daardoor ook mijn sociale en dus recreatieve mogelijkheden sterk inperkte, had ik één ding in overvloed: tijd. Uren die ik uiteraard niet besteedde aan het maken van huiswerk, maar aan tekenen en schilderen. In die periode had ik mij voorgenomen om net zoals mijn oom het te gaan maken als kunstenaar. Hij, Franz Deckwitz, was schilder van magisch-realistische werken. Adembenemende landschappen waar kubussen, limoenen en gigantische paprika's aan waren toegevoegd die voor de nodige symbolische verwarring zorgden waardoor zijn werk als een tierelier verkocht. Oom Franz woonde het grootste deel van de tijd in New York, wat mij ook wel wat leek, al was het maar omdat de gemiddelde lengte daar veel lager scheen te zijn dan in Nederland.

En zo ik besteedde de oceaan aan tijd die ik dankzij mijn bonsaiomvang ter beschikking had, aan het mezelf te leren etsen, schilderen en tekenen. Het werd nooit echt wat met mijn beeldende carrière. Dat ik hier als dichter nu voor u sta, zegt denk ik wel genoeg, maar in die jaren was het genoeg om mij van de straat te houden. De eenzaamheid verdreef ik met klodders acryl, mijn vingers die zwart waren van de Oost-Indische inkt gaven mij het gevoel dat ik tenminste nog iets nuttigs met mijn leven deed. Mijn kamer was door alle doeken, verftubes en penselen in een beeldsmidse maar het hielp me de tijd doorkomen tot ik eindelijk begon te groeien.

Maar het was natuurlijk niet alleen bezigheidstherapie. Ik werd ook door de beeldende kunst gegrepen door de relatieve absentie van taal. Natuurlijk, bij doeken heb je titels, en onder foto's bijschriften, maar je mag er tenminste dan nog zélf iets van maken.

Want in je tienerjaren word je van alle kanten met taal bestookt: via lessen Nederlands, werkstukken, bergen boeken, ouders die aan je kop zeuren. En dan moet je ook de dubbele lagen van woorden ontdekken om mee te komen met je leeftijdsgenoten: begrijpen waarom de klas tijdens wiskunde opeens moest lachen wanneer men het over vermenigvuldigen of aftrekken had. Je moest bepaalde formuleringen opeens figuurlijker opvatten dan voorheen, zoals wanneer iemand je tijdens een schuurfeest (ik kom uit Twente) vroeg of je meeding om brommers te kijken, wat betekende dat je dus vooral geen brommers ging kijken. Wat helemaal uitpuittend was, was je bij iedere s.o. of repetitie met woorden je antwoorden en mening moest onderbouwen. Daarnaast moest je thuis ook als nog eens als brugman kunnen praten om meer kleedgeld los te peuteren van je ouders.

Ik had het in periode dus wel even gehad met woorden, en dus deed ik in een leeftijdsfase waarin volgens onderzoekers je talige vermogens zich exponentieel ontwikkelen, er heerlijk het zwijgen toe, en verdiepte me ik in de kunst waarin kijken centraal stond. Soms beklifde een sfeer, soms vielen er tijdens een mooie expositie puzzelstukjes op hun plaats, soms voelde je je intuïtie

zich scherpen en soms was er simpelweg het genoeg iets moois te zien, zonder er meteen een diepte-analyse bij te hoeven geven. Ik hield van het beeld, juist omdat het niet uit woorden bestond.

Maar toen was er in die winter van 1997 opeens een tussenuur waarin mijn docent aardrijkskunde me aansprak. Ze had gehoord dat ik die kerstvakantie naar Zweden zou gaan, waar een andere oom als jager de kost verdiende en wij de feestdagen in een paar trekkershutten zouden doorbrengen. Enthousiast bracht ze me een stapel boeken over Scandinavië. Daartussen zat de bloemlezing *Het wilde plein*, de verzamelde gedichten van de Zweedse poëet Tomas Tranströmer, vertaald door Bernlef, die ik aanvankelijk beleefdheidshalve opensloeg. Ik liet mijn blik over het eerste gedicht dwalen en toen werd ik gegrepen. Het oeuvre van Tranströmer opent met de geweldige zin „Ontwaken is een parachutesprong uit je dromen”. Wat een geweldig beeld! En al lezende stuitte ik op een gedicht dat me voor de rest van mijn leven verslaafd maakte aan de verskunst:

STORM

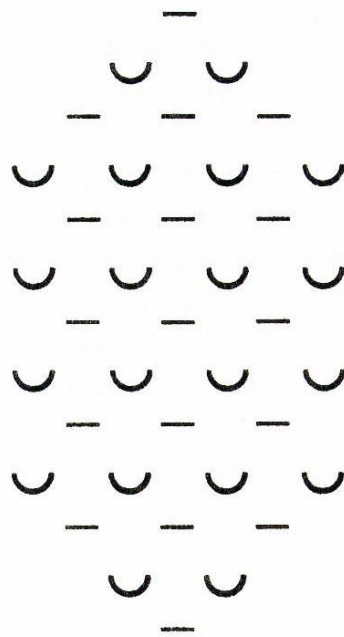
Plotseling stuit de wandelaar hier op de oude
reuzeneik, als een versteende eland met een
onmetelijk gewei staat hij voor de zwartgroene vesting
van de septemberzee.

Noorderstorm. Tijd waarin trossen lijsterbessen
rijpen. Wakker in het donker hoor je de
sterrenbeelden stampen in hun stallen
hoog boven de boom.

Wat een fantastische regels. Die maakten de nachthemel een stuk dreigender! De zin verleidde me om de complete tekst opnieuw te lezen. Niet alleen waren er enorme constellaties die boven de wandelaar in hun stallen stampten, ook was er een eik als een ‘versteende eland’ met een ‘onmetelijk gewei’. En het bos bleek geen clubje bomen meer, maar een ‘zwartgroene vesting’ in september, vlak voor de herfst begint. Uit het gedicht komt een landschap naar voren dat bezield en gevaarlijk is. Dat is dus precies zoals het middelbare schoolplein overkomt op de gemiddelde puber, zeker op eentje die nog niet de groeispuurt had beleefd. Toen ik naar huis fietste op die winternamiddag in december was het al donker aan het worden. Het was een heldere nacht, en boven mij gingen een voor een de sterren aan. De nachthemel was door dat gedicht van Tranströmer echter bezield geraakt, en ik hoorde haast de sterrenbeelden boven mijn hoofd daveren.

Wat ik door die ene bloemlezing leerde, is dat taal en beeld elkaar overlappen en aanvullen. Taal was in zekere zin net zo goed als penselen of vers schildersmateriaal. Opeens zag ik in dat taal meer was dan een communicatiemiddel: het kon evenzeer de woorden in het midden laten en beelden in je hoofd brengen, je net zo anders naar de wereld laten kijken als bijvoorbeeld het grafische werk van Escher of Kubin. Ik verloor daarmee natuurlijk niet mijn liefde voor de beeldende kunst, maar de daaropvolgende jaren werd het genieten van woordkunst wel een vast onderdeel van mijn ontspanning.

En, om mijn verhaal nu langzaam naar deze tentoonstelling toe te trekken, enkele jaren later stuitte ik op een gedicht, anderen zouden zeggen kunstwerk, waarin taal en beeld op een magische manier aan elkaar werden geklonken: 'Fisches Nachtgesang' van de Duitse dichter Christian Morgenstern. De titel alleen al ontroert: visjes zingen voor zover we weten niet, maar wat als ze dat wél deden? Waarover dan? Hun favoriete waterplant, of hoe sexy kuit kan zijn? En 's nachts, als de visjes stil in het water zweven, en misschien wel dromen? Waar dromen vissen van? Dat ze kunnen lopen? Van haakloze wormen? Hoe het ook zij, het gedicht ziet er als volgt uit:

Het gedicht bestaat louter uit haakjes en streepjes, die we in de literatuuranalyse ook gebruiken om metrum en ritme in een gedicht aan te geven. Het lijkt qua vorm wel een beetje op het schubbenspel op een vissensflank of, als je er anders naar kijkt, op de golfjes aan het wateroppervlak van een vijver.

Christian Morgenstern zei altijd dat vissen misschien wel niet kunnen spreken, maar dat dit natuurlijk niet meteen wil zeggen dat ze dan ook niet communiceren. De dichter vond het passend om het nachtgezing van de vis in zogeheten stemloze tekens uit te beelden. Mijn hoofd ging hiervan knetteren, omdat ik dit gedicht zowel als tekst als beeld beschouwde. Het vertelde me daardoor verschillende dingen tegelijkertijd, waardoor er in mijn hoofd verschillende betekenissystemen door elkaar gingen lopen, en wat er ontstond was meer dan de som der delen. Ik moest voor dit gedicht de wijze waarop ik poëzie begreep deels loslaten, evenals de manier waarop ik voorheen beeld benaderde. Ik moest mijn manier van kijken én lezen opnieuw uitvinden, en dat ontroerde, bracht me van mijn stuk. Om te zeggen dat ik heb gehuild toen ik *Fisches Nachtgesang* voor het eerst onder ogen kreeg gaat wat ver maar ik was wél diep ontroerd.

Wat maakte dat dit gedicht zo'n indruk achterliet? Het was niet de vervlechting van tekst en beeld, die kwam ik in het dagelijks leven al vaak genoeg tegen bij reclames of strips. Hier was meer aan de hand. In plaats van dat het een plaatje bij een praatje of andersom wordt, veroorzaakte de verhouding tussen taal en beeld bij *Fisches Nachtgesang*, en ook die bij de doeken die u straks kunt gaan bewonderen op deze tentoonstelling, een prettig knetteren tussen de hersenhelften. De taal kantelt het beeld en omgekeerd vecht het beeld de zeggingskracht van

het woord aan. Neem het hier tentoongestelde doek van Juan Gris: *Cartes à jouer et siphon*, uit 1916, speelkaarten op de wastafel, waar doorheen het woord 'Le journal' staat, 'krant'. Is het dagelijkse nieuws bij degene die boven de wastafel staat doorgedrongen? Heeft hij daarom zijn kaarten open gelegd aan de rand, waardoor de grote buitenwereld doordringt in de alledaagse en porceleinkoele dimensie van de persoonlijke zorg? Of moeten we 'Le journal' niet zien als een inwendige stem die door het badmeubel heenschemt, maar als de hegemonie van het nieuws op het intieme? En zou het voor ons, Nederlandstaligen, verschil maken als hier niet in het Frans, maar in het Nederlands het woord krant staat? Of in het Engels?

Hier gaat betekenis knetteren op de best mogelijke manier. Ze zet de verhouding tussen woord en vorm op scherp. Dat vraagt om een nieuwe manier van kijken. Je wordt uitgedaagd om alternatieve manieren van begrijpen uit te vinden. Zelf merkte ik dat ik, toen ik de stukken van deze tentoonstelling van tevoren al even mocht bekijken, opeens veel ontvankelijker voor nieuwe invalshoeken werd. Speelser. De hier tentoongestelde stukken tonen een nieuwe blik op beeld bij taal en kunnen omgekeerd confronterend werken, omdat iets dat aanvankelijk slechts een tekst op een paneel leek nu door de museale context opeens van lading verandert. Ze stellen je de vraag of je nu aan het lezen of aan het kijken bent, en vragen daarmee ook om een herijking van hoe je eerder deze met vaardigheden omging en interpreteerde.

En daarmee wordt deze tentoonstelling meer dan alleen een boeiende verzameling stukken waarmee we de verhouding tussen taal, beeld en context kunnen bevragen. Ze zorgt voor een omschakeling van ons als lezer, kijker en als interpretator. En dat geeft deze ruimtelijke bloemlezing een enorme meerwaarde. Ze zorgde er bij mij voor, en hopelijk straks ook bij u, dat mijn hoofd door plafonds ging, waarvan ik niet wist dat ze niet bestonden. Het achterblijven van een groeispurt kan, zo weet ik uit ervaring, veel moois opleveren, waardoor je uiteindelijk harder groeit dan je ooit voor mogelijk hield. Dank u wel.